

ՀՆԶԱԿ

ԵՐԹՈՐԴՆԻ ՀԱՅԵԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Ահա արդէն մի քանի ամսից ի վեր է, ինչ եւրօպական Յանձնախումբը գտնվում է Մուշում: Հասած տեղեկութիւններից իմանում ենք, որ նրա քննութիւնները կատարվում են շատ դանդաղ ու անպատակաշարժար կերպով: Այդ դանդաղութեան եւ անպատակաշարժարութեան պատճառը երկու է: Դրանցից մէկը Յանձնախմբի կազմութեան մէջն է, ըստ որում նրա անդամները բոլորովին օտար լինելով, չունեն երկրին ու տեղական լեզուներին հմուտ օգնականներ: Իսկ երկրորդ պատճառն արդէն յայտնի է. դա — թիւրք կառավարութեան այն բաղմամբիւ արգելքներն ու խոչընդոտներն են, որ հանում է նա Յանձնախմբի առջեւ: Այդ արգելքների թւում կան, օր., այսպիսիներ. կառավարութիւնը ձերբակալում է եւ երբեմն մինչեւ իմի սպանում այն բոլոր հայերին, որ յանդնում են Յանձնախմբի մօտ երթալու փորձն անել: Արգելքներ են նաեւ տաճիկ կառավարութեան թափած բոլոր ձիգերը՝ ջնջելու կամ ծածկելու համար Սասունի խժրժութիւններից մնացած առաւել ապացուցիչ հետքերը: Այդպիսի պարագաներում Յանձնախումբը հազիւ թէ կարողանայ գէթ բաւականաչափ երեւան հանել ճշմարտութիւնը Սասունի խժրժութիւնների մասին, եթէ ենթադրելու լինենք անգամ, որ նա ամենայն յամուռութեամբ կը ջանայ հասնել իր նպատակին:

Արգառեւ, այն բոլոր զարհուրելի մանրամասնութիւնները, որ շարունակ հասնում են անգլիական մամուլին Մուշի կողմերից, աւելի և աւելի հաստատելով թիւրք կառավարութեան լիտի ու նողկալի գաղանթութիւնները, արդիւնք են ոչ թէ Յանձնախմբի, այլ մէկ անգլիացի թղթակցի անաչառ քննութեան: Դա նկատողութեան առնելը կարեւոր է, որովհետեւ մի մասնաւոր թղթակցի տեղեկագրութիւն զուրկ է պաշտօնական հանգամանքից Եւրօպայի աչքին: Մինչդեռ, ընդհանուրապէս, Յանձնախումբը չէ արել և հարկւրբորդ մասն. այն քննութեան, ինչ արել է այդ մասնաւոր թղթակցիցը, և հազիւ թէ լրացնէ — գէթ մինչեւ մի յայտնի աստիճան — այնպէս, ինչպէս նրանից պէտք է պահանջել իր պատգամաւոր

րական պաշտօնը: Այդպիսի Յանձնախմբեր մեռած ծընվածներ են:

Սասունի գէպքի մասին առած առաջին լուրերի հարուածը շատ խիստ եկաւ Եւրօպայի աչքին: Թիւրքիայի ճակատագրի հետ շահերով աւելի կապված տէրութիւնները շփոթութեամբ առաջ ընկան և իւրաքանչիւրն ուզեց իր դիրքը որոշել. — Սասունցիի գաղանաբար անդամահատված դիակի մէջ Եւրօպան վախեցաւ տեսնել մի նոր միջազգային պատերազմի ուրուականը: Այդպիսի մի պատերազմ՝ այսօր ամբողջ քաղաքակրթված աշխարհի համար կը լինի տրդարեւ մի սոսկալի հարուած: Այդպիսի մէկ ընդհարման երկիւղից մղված՝ մի կողմից և միւս կողմից՝ պահպանելու համար իրանց շահերն Արեւելքում, մի քանի տէրութիւններ կաղմեցին Յանձնախումբը:

Մենք չենք կարող ասել, որ այսօր եւրօպական որ և է տէրութիւն կարող է ցանկութիւն ունենալ խստութեամբ ծանրանալու թիւրք կառավարութեան վրայ, պահանջելով նրանից բաւարարութիւն տալ հայ ժողովրդին, թէկուզ հէնց նեղ չափով մի բան, որ ինքը Եւրօպան Բերլինի Դաշնագրութեամբ հանդիսաւոր կերպով խոստացել է հայերին: Երկիւղ կրելով առհասարակ որ և է քաղաքական փոփոխութիւնից Եւրօպայում և մասնաւորապէս թիւրքական արեւելքում, եւրօպական տէրութիւնների ջանքն է պահպանել եղած քաղաքական վիճակն ու դիրքը, պահպանել statu quo:

Հայկական խնդրի լուծումը կախված է գլխաւորապէս երկու տէրութիւնից. Անգլիայից և Ռուսաստանից: Այդ երկու պետութիւնների Արեւելքում ունեցած շահերի համեմաշխութեան մի րոպէն եթէ հանդիպէ հայկական խնդրին՝ սրա զրգուված միջոցին, կարող է փութացնել այդ խնդրի լուծումը: Սակայն խնդիրը նրանում է, որ այդ երկու մեծ տէրութիւնները հայկական հարցի վերաբերութեամբ իրանց ունեցած շահերով բոլորովին հակառակ են միմեանց: Ռուսաստանը վանդակապաւած մնացած լինելով Սև Ծովի մէջտեղը և միւս կողմից ժամանակ իր առեւտրականութեան ու ֆինանսի զարգացման համար և թէ ուղմական տեսակէտից անհրաժեշտ պէտք զգալով առեւտրական նորանոր դռների ու ծովաբերանների (débouché) և ուղմական նոր գծի — դրա համար այսօր նա կարող է մտածել միայն երկու կէտի մասին. Անտիօք ու Ալեքսանդրէտ Կիլիկիայում, որ

բացում են Ռուսաստանի առաջ նրա վաղուց ըղձացած Միջերկրականի շարժուն դաշտը և միևսը՝ Պարսից Ծոցը: Այդ երկու կարևոր կետի բանալին Նիզամի է, որն այդ կողմերից եկած բոլոր ճանապարհները հաւաքում է իր մէջ և ապա միացնում դրանց մի կարճ գծով Վովկասի հետ և իր կողմից իր բարձր ու յարմար դիրքով տիրապետում է ամբողջ Փոքր Ասիային: Իր ճանապարհը դէպի Կ. Պոլիս այլ ևս միակիված չլինելով Ռուսաստանից ու Բոլգարիայից, Ալեքսանդրէտի գծով ու հողային ուղիով է, իբրև մնացած միակ ճանապարհ, որ Ռուսաստանը կարող է լինի յուսու իր դիտումների իրագործումը նաեւ թիւրքական մայրաքաղաքի նկատմամբ:

Այդ բոլոր շահերի աղբիւրն է, կամ, ասենք ուրիշ խօսքով, մեկնման կէտն է Էրզրումն, ինչպէս տեսնք, և հետեւաբար Ռուսաստանը ոչ մի շահ չունի ճիշդ հէնց այդ քաղաքում և դրան հարևան նահանգներում ըստեղծել մէկ անկախ կամ թէկուզ կիսանկախ ինքնավար Հայաստան, որ կարող է լինել մէկ այլ ևս անխորտակելի պատնէշ նրա բոլոր յաւակնութիւնների առջև թէ Միջերկրականում գիրք ունենալու, թէ Պարսից Ծոցով հնդկական վաճառանոցում տեղ բռնելու և թէ Կ. Պոլսի նկատմամբ: Մինչդեռ, ընդհանրապէս, իր ձեռքը գցել մեծ Հայաստանը և կամ դոնէ միշտ պահել այդ երկիրն իր ներկայ վիճակում, մինչև որ յարմար առիթին, օգտուելով մի միջազգային շփութութիւնից, կարողանայ նրան տիրանալ -- Ռուսաստանի բացարձակ շահն է և նրա հարաւարեւելեան քաղաքականութեան ամբողջ ձգտումը ուսումնասիրական պատերազմից ի վեր:

Ի հարկէ, Ռուսաստանի այդ բոլոր ռազմական կարևոր հաշիւները և առեւտրական ու քաղաքական շահերն ամենից առաջ ընկան Անգլիայի աչքին, որ 1878 թ. պատերազմից յետոյ շտապեց արգելք դնել հիւսիսային տէրութեան յաւակնութիւններին: Սան-Ստեֆանոյի դաշնագրութեան 16-րդ յօդուածը Ռուսաստանին տալիս էր մի բացառիկ դիրք ու իրաւունք Թիւրքիայի հանդէպ Հայաստանի նկատմամբ, և այդպիսով մի լեղեցիկ օր, առանց որ և է առանձին գոռաբառութեան, Ռուսաստանը կարող էր աջողեցնել իր դիտումները: Անգլիան իր շահեկից տէրութիւնների հետ միասին շտապեցին Բերլինի դաշնագրութեան մէջ ստեղծել 61-րդ յօդուածը, որով բոլորովին անդամաւորեցան 16-րդ յօդուածի նշանակութիւնը: Անգլիան, սակայն, դրանով չը բաւականացաւ Կիսարոսի դաշնագրութեամբ էլ նա ինքը մենակ Թիւրքիայի հետ կապվեցաւ առանձին պայմանով հայկական խնդրի նկատմամբ և շտապեց իւրացնել Կիսարոսը, որ դարձեալ մի լուրջ արգելք հանդիսացաւ Ռուսաստանի շահերի համար Միջերկրականում: Այդպիսով Անգլիան սանձահարեց Ռուսաստանին և չափազանց բարդեց նրա դիտումների հաշիւը Հայաստանի վերաբեր-

ութեամբ:

Անգլիայի շահերին հակառակ չէ մէկ ինքնավար Հայաստանի գոյութիւնը, որ պատնէշ կը լինի Ռուսական դիտաւորութիւնների համար, և միևնոյն ժամանակ այդ երկիրն Անգլիայի համար կը ներկայանայ իբրև մի նոր ընդարձակ վաճառանոց: Բայց 61-րդ յօդուածի անգործադրութեան գլխաւոր պատասխանատուութիւնն էլ ընկնում է նոյն Անգլիայի վրայ: Այս վերջին 16 տարւայ ընթացքում Անգլիան շարունակ ձգտել է պահպանել Արևելքում statu quo: Դրա պատճառը երկու տեսակ է: Մի կողմից միջազգային պատերազմի երկիւղը, որ կարող է հայկական խնդրին անգլիական շահերին գուցէ անհամապատասխան լուծում տալ միևս կողմից՝ Անգլիային պէտք է այնպիսի իրական պայմանների և կամ միջազգային մի երաշխաւորութիւն, որով Ռուսաստանն իր քաղաքական անմիջական զօրեղ ազդեցութիւնն անկարող լինի գործել ինքնավար Հայաստանի վրայ, ինչպէս նա փորձեց Բոլգարիայի նկատմամբ:

Եւ քանի որ հայ ժողովուրդը յճանգարտ էր, այդ statu quo-ն ամենայն ջերմեւանդութեամբ պահպանվում էր: Բայց երբ երևան եկան հայ յեղափոխական շարժումները, երբ Եւրոպայի առջև կանգնեց յեղափոխական Հայաստանը, երբ իրար դէմ առ դէմ ելան երկու հակառակ ոյժեր -- հայ յեղափոխական Կուսակցութիւնն, իւրան հետ ունենալով հայ յեղափոխական ժողովուրդն ընդդէմ թիւրք կառավարութեան ու քիւրդերի, երբ, վերջապէս, իրերի վիճակը Հայաստանում ստացաւ յեղափոխական կերպարանք մի կողմից և գաղանային հալածանք միևս կողմից -- այդ ժամանակ առաջինը նոյն Անգլիան եղաւ, որ, երկիւղ կրելով միջազգային ընդհանրութիւն և Ռուսաստանի գործնական միջամտութիւնից, շտապեց այս վերջին տէրութեան առաջն առնել և ինքը կրկին բարձրացնել հայկական խնդիրը: Այսօր հայկական խնդրի վիճակն այդ է:

Թիւրք կառավարութիւնը ոչ միայն չը կարողացաւ յանցանքը գործած միջոցին բռնված վախկոտ ու անամթ տղայի պէս թոթովել իր հերքումն իր արած լիքը, հրէշային խժդժութիւնների մասին, այլ և նոյն իսկ եւրոպացիները բոլորովին մերկացրին նրա ահաւելի, պոռնկացած, թափթփոզ մարմինը: Ամբողջ աշխարհ սարսափեց, բայց եւրոպական պետութիւնները դեռ ձգձգում են այդ խնդրի վերջնական լուծումը, չը նայած իրանց հասարակաց կարծիքի վերին աստիճանի յուզման: Նրանք վախենում են միջազգային ընդհանրութիւնից, որ կարող է պատճառել հայկական խնդիրը... Եւս առաւել, ուրեմն, ժամանակ է ծածկելու արեւելեան այդ մեծ վէրքը, հին բայց և միշտ նոր հայկական խնդիրը: Նրանք վախենում են սակայն, նաև հայ ժողովրդի ապստամբական յուզումներից... Այսօր իրանցից է կախված այդ յուզումների կրկնութիւնները

նախադրուշացնել. . . Բայց նրանք դեռ ձգձգում են: Այդ պարագայում մենք, հայերս էլ, ունենք մեր յեղափոխական քաղաքականութիւնը. ծեծենք երկաթը, քանի որ նա տաք է. . . Մենք չենք ուզում միջադրային ընդհանրում, որ մի մեծ աղէտ է. բայց մենք ուզում ենք մեր խաղաղութիւնը, քանի որ այսօր գտնվում ենք անընդհատ ընդհանրման ու աղէտի մէջ: Տարիների ընթացքում մեր ունեցած այդ քաղաքականութեամբ հասանք այն կետին, որ հայկական խնդիրն այսօր գտնվում է իր լուծման նախընթաց օրւայ մէջ: Մենք ստիպված ենք շարունակել մեր նոյն այդ քաղաքականութիւնը, որպէս զի եւրոպական տէրութիւններն էլ իրանց պատերազմական երկիրդից ու շահերի ցաւերից դուրս, ստիպվին ճանաչել մեր իրաւունքները: Դա է մեր փրկութեան միակ ճանապարհը, որ մեզ ցոյց է տվել տարիներից ի վեր հայկական իրականութիւնը և մեր փորձը: Սկսել ենք այդ ճանապարհը, ընթացել ենք շատ առաջ և կերթանք մինչ և վերջ. . .

ԹՎ. Դ. Թ. Ա. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Դ. Դ. Դ. Դ.

ՆԱԽԱԿԱՆ ԹԻՒՐԻՔԻՆԵՐ

Հապին Գարահիսար, 27 փետ. 1894.

Քաղաքէս դէպ արեւելեան հարաւ 6 ժամ հեռաւորութեամբ Ազպտեք (Արորակ) կոչուած գիւղը սեպտ. 4-ին՝ կիւրակէ գիշեր, սոսկալի մարդասպանութիւններու վայր դարձաւ: Երեկոյին ժամը 1-ին 7-8 կիւրճիներ մարթիններով զինուած յարձակում կը գործեն գիւղին վրայ. չորսը կը մտնեն հայ խանութպաններէն Պատրեան Եփրեմի տունը, իսկ միւս չորսը տան երթեւեկութիւնը կարգիլեն: Այդ պահուն այդ տան մէջ կը գտնուին եղբոր տեղւոյն միւտիւր Էսէտ աղան իր ոստիկաններով, Արամ աղա, գիւղին քէհեան եւ մի քանի ուրիշ անձինք, որոնք գիւղական խնդրոյ մը առթիւ մաղպաթա մը կը պատրաստէին: Լազերու եւ այդտեղ գտնուողներու մէջ սոսկալի կռիւ մը տեղի կունենայ. առաջինները զինուորորութեամբ կը յաջողին միւտիւրը պարաններով պատուհանի երկաթներուն կապել եւ միւսներուն ալ ձեռներն ետին: Այդ ժամանակ դուրսը գիւղացիներու գոռումն ու գոչումն եւ լաղերի վրայ տեղացած քարի ու փայտի տարափները աւելի կը կատաղեցնեն յարձակողները, այնպէս որ կը յաջողին կապուածներէն միւտիւրը, ոստիկան Հեւսէյինը եւ տան տէր Եփրեմ աղան սուխնահար եւ գնդակահար գետին փռել եւ ժամանակ չունենալով ուրիշ բանի ձեռք տալ, ածապարանօք կը հեռանան, իրենց ետին թողոյով ողբերգական տեսարան մը. երեք հոգի գետնի վրայ անշուշտացած պառկած էին բոլորովին արիւնաթաթախ:

Գէպքէն անմիջապէս յետոյ լուր կը տրուի Անդրէասի գայմագածութեան եւ այն տեղէն ալ տեղւոյս միւթեարը փութան: Անդրէասի գայմագամը գիշեր ամեն ոստիկաններով գէպքին վայրը կը հասնի. Հետեւեալ

առտու քաղաքին մէջ աղմուկն ու իրարանցումը կատարեալ եղաւ: Միւթեարիֆը հասնելով Ազպտեք գիւղը իր առաջին գործը կը լինի Արամ աղա անուն անձը ձերբակալել, որ կռուի ժամանակ ինքզինքը կերպով մը պատուհանէն վար նետելով հաղիւ ապատած էր: Թուրքական հարցաքննութիւնը կսկսի. Արամ աղան ոտքէն կը կախն ամբողջ 24 ժամ, երեք օր անօթի կը թողուի, յետոյ մի թաս կարմրեցնելով զլուխը կը գնեն եւ այնչափ կը ծեծեն, որ իսկապէս կը զղջայ լաղերու ձեռքէն ողջ փախչելուն վրայ: Այս անկարագրելի տանջանքներու տակ ըստորագրել կուտան մի թուղթ, որուն մէջ կային Հապին Գարահիսարի գրեթէ աչքի զարնող բոլոր հարուստներու անունները, իբր թէ մարգասպանները հայ են եղեր եւ այդ հարուստներու դրամով ու օգնութեամբ կատարեալ են այդ ոճորագործութիւնը. . . 80-70 մարդիկ ձերբակալած են. հարցաքննութիւնները կը կատարուին Անդրէասի մէջ՝ գիշեր ժամանակ: 2ը քիտինք թէ ինչ կանցնի այդ խուլ անկիւնի մէջ. միայն սա գիտենք, թէ բաղդի բերմամբ երբեմն բանտէն ազատուողներ ստիպուած են երկար ժամանակ անկողին պառկել, դա զթառստ սուլթանի շնորհքն է, որ դնի իր հպատակ հայ ժողովրդի վրայ:

Այդ գէպքէն ստղին երեք ամիս անցած են, բայց հարցաքննութիւններն ու ձերբակալութիւնները դեռ վերջացած չեն. որոնք ձերբակալութիւն նոր, ահա մեր հիմակուան դրութիւնը. կառավարութեան բուն նպատակն է մէկ կողմէն հայ հարուստները կողոպտել եւ միւս կողմէ իր ընկերակից աւազակներու դիրքը ապաշուփել:

Այդ գէպքի առիթով ձերբակալուողները կենթարկուին այնպիսի տանջանքներու, որոնց նկարագրութիւնը մարդու վրայ սարսուռ կազդէ: Երկար եւ անօգուտ փորձերէ վերջ շատ դժուարութեամբ յաջողեցան բանտային վիճակի ընդարձակ տեղեկագիր մը զրկել և Պոլսոյ Պատրիարքին, որուն մէկ օրինակը մեր ձեռքն անցնելով ներփակեալ ձեռք կուղարկենք ի հրատարակութիւն:

ԲԱԳԱՐԱՏ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՒՄ

Գ. Երապատիւ Ս. Հայր.

Պէր բանտարկութիւնն՝ ինչպէս յաջորդաբար տըրուած հեռագրերէն ծանօթ է Ձեր սրբազնութեան, քաղաքէս վեց ժամ հեռաւորութիւն ունեցող Ազպտեք գիւղի մէջ պատահած սպանութեան մը առթիւ եղած է: Ինչպէս օրեր վերջ թէ քաղաքէն եւ թէ շրջակայ գիւղերէն յաջորդաբար ձերբակալելով զմեզ կամ գիշերը մեր անկողնուն մէջ եւ կամ ցերեկը մեր գործերով զբաղած ատեն, անագորոյն խստութեամբ յաճախ իսկ գիշերով վարեցին զմեզ գէպ Անդրէաս գիւղը, որ Սեւ-Հեհնի կոչուած գաւառակի կեդրոնն է քաղաքէս 7 ժամ հեռաւորութեամբ: Այստեղ մեր վրայ ի գործ դրուած անիրաւութիւնք, բռնութիւնք ու տանջանքներ անկարագրելի են, Գ. Եր. Ս. Հայր, այնպէս որ նախախնամութեան յայտնի մէկ պաշտպանութեան շնորհիւն է, որ կարողացած ենք կենդանի մնալ ցայս վայր:

ՆԱյս խժդժութեանց ենթարկուած է առաջին անգամ Միսաք Ճէօպէլէկեան 21 տարեկան տկարակազմ

երիտասարդը, որ գիշերով քաղաքիս բանտէն հանելով, միւթէսարըֆի հրամանաւ ձիերու թավլան տարած են, ուր սուխաւոր ոստիկաններ շրջապատելով զոյն մկսած են սոսկալի կերպով գանակոծել. խեղճ տղան միւթէսան մէջ գործուած այս արհաւիրից տեսարանէն ահաբեկած եւ հարուածներու անտանելի խստութեան տակ ընկճուած կիյնայ ուշաթափ, ուրկէ վերցնելով կը տանին զինքը իրեն յատկացեալ բանտը. այս առթիւ լուսնոտութեան ծանր ակտէն բռնուելով, օրը մէկ երկու անգամ մահուան դուռը կերթայ կուգայ: Նա այս խեղճութեանց մասնուած էր, վասն զի ոճրագործաց նկատմամբ իրեն եղած հարցումներուն իրենց հաճոյց համաձայն չէր կրցած պատասխանել բան մը չը գիտնալուն համար. այս իրողութեան վկայ են բանտին մէջ գտնուած կարգ մը հայ եւ թուրք բանտարկեալներ: Ասկէ վերջ չարչարանաց վայրը փոխադրուեցաւ դէպի Անդրէաս գիւղը, որը քաղաքէն հեռու ըլլալով՝ կը կարծէին թէ կրնան բոլորովին բողի տակ պահել իրենց գործելիք հակամարդկային արարքներն, որոց սակայն այսօր բացարձակապէս վկայ կը հանդիսանան ամբողջ Անդրէասի հայ եւ թուրք ազգաբնակչութիւնը եւ բազմաթիւ բանտարկեալներ, վասն զի տանջանաց մատնուող թշուառ զոհերու աղիողորմ ու սրտաճմլիկ ձայներն, որչափ ալ որ արգիլելու կաշխատէին, դարձեալ բաւական հեռու տեղերէ լսուած են. տրուած տանջանքներու տեղը կը բռնէին գաւազանն ու աքցանը:

Պատրագրեալներուս իւրաքանչիւրը 3-4 անգամ ժամը 7-8-ին ատենները յաջորդաբար քննութեան հանելով Անդրէասի կառավարութեան մէջ, ի ներկայութեան միւթէսարըֆի, գայմագամի եւ այլ մի քանի պաշտօնական եւ անպաշտօն անձանց, որք այդպիսի քննութիւն մը կատարելու ո եւ է իրաւունք չունէին, տեսնելով որ թէ այդ գէպքի եւ թէ այդ երեւակայած գոմի թէ ի մասին բնաւ տեղեկութիւն չունինք եւ հետեւաբար, մեզի դէմ ըրած իրենց ամբաստանութիւնները կը մերժենք՝ չը գիտենք ի՞նչ փաստի վրայ հիմնուելով՝ սկսան յատկապէս պատրաստուած հաստ գաւազաններով ծեծել, նոյն իսկ միւթէսարիֆը, գայմագամը, մերթիտարէի անգամ Մուհամմետ-Ալին եւ քեթիպ Էդէմը անձամբ: Այդ անիծեալ պահուն ոստիկաններէն ոմանք թշուառ զոհի ձեռքերն ու ոտքերը, ոմանք ալ բերանը կը բռնէին. չը կար մէկը, որ կարեկից ըլլար, չը կար մէկը, որ թեթեւ միջոցութիւն մը ընէր, այլ ամենն ալ կաշխատէին մէկ-մէկ հարուած աւելի տալու. բռնցի հարուածներ եւ հրացանի կոթեր սոսկալի կերպով կիջնէին մեր գլխուն այնպէս որ խելայեղ կիյնայինք, որ ատեն երեսնիս ջուր սրսկելով կսթափեցնէին եւ զգեստնիս հանելով կսկսէին միւս անգամ շարունակել իրենց դժոխային չարչարանքները, գաւազանի եւ այլ հարուածներն բաւական չը համարելով արցաններով ալ կոլորէին մեր արդէն խոնջեալ եւ վիրաւոր մարմիններն. մի քանիներն եւս գիշերանց գայմագամին տունը տարուելով, չուններով թեւերուն տակէն կը կոխեն եւ ոմանք խորազան, ոմանք գաւազան առած անգթաբար կը ծեծեն՝ մինչեւ մոռնելու աստիճան: Այս ամեն անգթութեանց դէմ այլ եւս օգտու կարողութիւն չը մնալով՝ կաղաչէինք ի սէր ար-

դարութեան, ի սէր Աստուծոյ եւ յանուն կայսերական գթութեան թողուլ զմեզ, կամ մէկ հարուածով զարնել ու ազատել այս դժոխմբեր տանջանքէն, բայց ոչ որ չէր լսեր, ոչ որ չէր ուզեր ճանչնալ մեր անմեղութիւնը. իրաւունք, գթութիւն, արդարութիւն ու մարդասիրութիւն, կարծես թէ խոյս տուած ըլլային աշխարհի երեսէն:

Պէտք ալ տաքնապալի ու ոգեսպառ ճգնաժամի մէջ կանխաւ պատրաստուած կարգ մը ստալոյ դրպարտութիւններ ու սոսկալի ամբաստանագրեր ստորագրել տուին բռնութեան տակ, որոնցմով թէ մեզ եւ թէ քաղաքիս վաճառական դասը կը զրպարտէին, իբրեւ դժմութիւն անդամներ: Այս ամբաստանութեանց եւ ոչ միոյն պատասխանատու չենք, եւ ոչ մին չենք ընդունիր: Արդէն այդ զրպարտագրերէն մին ստորագրելու ժամանակ դպրոցի դասատու Աւագ Էֆէնտի Տօբրիկեան միւթէսարըֆի, գայմագամի եւ այլոց ներկայութեան ըսաւ, թէ զարդարութեան դռները փակուած չեն, ուստի այս բռնութեան տակ թէեւ կստորագրեմ, սակայն ուրիշ ատեաններու առջեւ բացէ ի բաց պիտի մերժեմ ու բողբոքեմ: Իրօք երբ բանտարկեալ 20 անձինք քաղաքի բանտը փոխադրեցին, մուսթանթիգն առաջին անգամ նոյն դասատուն հարցաքննութեան կանչած ատեն՝ սա ամեն ինչ պատմելով՝ բողբոքեց եւ արդարութիւն պահանջեց: Միւթէսարիֆը լսելով, զայս իւր ներկայութեան կանչեց եւ սոսկալի հայհոյութիւններով ու սպառնալիքներով հրամայեց, որ Անդրէասի մէջ տրուած ստորագրութիւնն հաստատէ, բայց երբ տեսաւ որ կը մերժէ՝ գիշերը քեզ կը խօսեցնեմ՝ ըսելով՝ առջեւէն վանեց. երեկոյին ուշ ատեն ոստիկանապետ Սէյիտ աղան զրկելով սպառնաց միւս անգամ տանջանաց մատնել զայն, եթէ իւր հրամանը չը կատարէ, այլ նա դարձեալ մերժեց: Արդէ վերջ Տօնիկեան Գրիգորն կանչուելով, երբ սա ալ կը մերժէ եղած զրպարտութիւններն, ատլիէի քեթիպ Էօմեր Գէյլին անոր վրայ յարձակելով՝ պաշտօնատան մէջ կսկսի կոկորդը սեղմել եւ Էդէմն ալ պէխերն քաշելով մէկ կողմը կը փրցնէ, իսկ կրօնքի, հաւատքի ու պատուոյ դէմ եղած հայհոյութիւններուն չափն ու սահմանն անցուցած են: Այս առթիւ աւելորդ չենք համարիր յիշել նաեւ, թէ տրուած տանջանքներու ժամանակ միւթէսարիֆն ու գայմագամը բացարձակապէս յայտարարած են, թէ զստութեան հրամանն ունինք նոյն իսկ ձեզ սպաննելու:

Պէտք բռնութեանց տակ ամբաստանուած վաճառականներն են հետեւեալները. — Գէորգ աղա Գէմալեան, Կարապետ աղա Հիւսիսեան, Աբգար եւ Գրիգոր աղայք Ղուկասեան, Սիմօն եւ Գառնիկ աղայք Օզանեան, Անդրանիկ աղա Պ. Ղարիբեան, մ. Համբարձում եւ Նազարէթ աղայք Պուրնազեան, մ. Մարտիրոս աղա Նիկողեան եւ Աստուածատուր աղա Թիւթիւն ճեան: Սակայն ուրիշ վաճառականներ ալ հետզհետեւ կը բանտարկեն եւ այսօր բանտարկուած հայոց թիւը 70-ի մօտ է. եթէ այսպէս շարունակուի, թէ քաղաքը եւ թէ գիւղերը գտնուող քիչ թէ շատ դրամի տէր համարուած ամեն հայ բան-

տը պիտի լեցնեն: Երբ այս ամեն բռնութեանց դէմ բողոքաբեր մը պատրաստելով սուլթանին եւ Սերաստիոյ կուսակալին պիտի հեռագրէինք, ձեռք անցնելով ոստիկանք ներկայացուցին միւթէսարըֆին, որ արգիլելով ցարդ կը պահէ իր քով: Դուրսը մեր ազգականաց յանձնարարեցինք, որ մեր կողմէ հեռագրեն, սակայն կրկին միւթէսարըֆի արգելքով հեռագրատունն ալ չը լսեց մեզ: ասոր վրայ միւստաի ուսուցիչի մօտավիշին եւ ձեռքայ ընկղին բողոքեցինք յաջորդաբար, թէ տրուած ստորագրութիւնները բռնութեան տակ ըլլալը եւ թէ այդ հեռագրի օրինակն յետոյ պահանջող: Սակայն ասոնց բողոքն ալ ապարդիւն մնացին, շատ մը դժուարութիւններէ յետոյ հաղիւ յաջողեցանք մի մի հեռագիր ուղղել օգոս. սուլթանին եւ Սերաստիոյ կուսակալին: Գթուութիւն կսպասենք սրբազան հայր, գթութիւն, ապա թէ ոչ բանտի անհանդուրժելի խստութեանց մատնուած մեր անձերն ու կեանքը վտանգի մէջ են...

Թշուառ բանտարկեալք Շ. Գարա-հիսարի
1894, դեկ. 24. (ստորագրութիւնք)

Կ. Պօլիս, 24 յունվար 95.

Վերջերս կառավարութիւնը Ատաբազարի շրջականերէն զօրք հաւաքելով, հետզհետէ ուղարկեց գէպի ուսուցիչը սահմանադրութիւնը: Այդ զօրքերէ մէկ մասը Նիկոմիդիա հասածնուն պէս, իրենց առաջին գործը կըլլայ տեղւոյն հայոց եկեղեցին դիմել եւ հրամայել ժամկոչին որ դուռը բանայ: Երբ մարդը, ահաբեկ, կը կատարէ իրենց կամքը, որու վրայ զօրքերը կը խուժեն ներս եւ կը կոտորեն եկեղեցիին կանթեղները, յետոյ կըսկսին զանգակներուն չուանները փրցնելու եւ զանգակատունը տապալելու աշխատիլ, յայտարարելով թէ «կեամբունքն ինչ զանգակ եւ զանգակատուն չի վայելիր»: Եղելութիւնը կը հաղորդուի առաջնորդ Ստեփաննոս եպիսկոպոսին, որուն բով նոյն պահուն կը գտնուէր առողջապահական ընդհանուր բնիչ Պօնկօվսքի բաշա, որ պաշտօնով Նիկոմիդիա ղրկուած էր: Առաջնորդը բաշային գտնուելով, կաղաղակէ «կը տեսնէք, բաշա, որ Պօլսոյ բլթին տակ իսկ կը գործուին այսօրինակ բռնաբարումներ, եւ երբ մենք կը գտնուէրք Անատոլիի խժոժութիւններու մասին» կը գշտնուին եւրօպացիներ որոնք չափազանցութիւն կը նկատեն մեր գանգաւները: Առաջնորդը անմիջապէս բողոքաբեր մը կը գրէ հրամանատար բաշային, որուն ներքեւ կըստորագրէ նաեւ Պօնկօվսքի բաշա իբր վկայ: Հրամանատարը զօրքերը ժամկոչին ցոյց կուտայ, որպէսզի յանցաւորներն գտնուին. ժամկոչը անոնցմէ երեքը ճանաչելով մատնանիչ կընէ, եւ այդ երեքի ոտքերուն քանի մը խաւաղանի հարուած կիջցնեն «ի ցոյցս մարդկան» եւ այն օրէն ի վեր ամեն ինչ արեւուն տակ լաւ կընթանայ «շնորհիւ վեհափառ սուլթանին»...

Դեզուիթները վերջերս ընդարձակ գետին մը գնած էին Նիկոմիդիոյ մէջ եւ այնտեղ դպրոց մը կառուցած. յետոյ եկեղեցի մըն ալ շինելու ձեռնարկելով, շինութիւնը բաւական յառաջ տարած էին, երբ օր մը միւթէսարըֆ բաշային խելքին կը վիչ հրամայել զօրքերուն որ երթան եկեղեցին քանդեն, զօրքերն այս հրամանը երկրորդել չեն տար. եւ մեծ բազմութեամբ շինութեան վայրը խուժե-

լով, քիչ ատենէն գետինն հետ հարթ հաւասար կընեն եկեղեցին: Դեզուիթներու մեծաւորը ի զուր կը բողոքէ այս խժոժութեան դէմ. խեղճ մարդը կը բռնեն եւ մինչեւ միւթէսարըֆին քով կը տանին քաշկոտելով, եւ հոն օր մը բանտարկելէ յետոյ ազատ կարձակեն. Խնդիրը Փրանսիական զեսպանատան կողմանէ իմացուելով՝ զեսպան պարոն Բամպոնի ազդեցութեամբ միւթէսարըֆը պաշտօնանկ եղաւ. այժմ Փրանսիական զեսպանատունը տեղւոյն վրայ բնութեան ձեռնարկած է:

Պատրիարքը մի ընդարձակ յիշատակաբեր պատրաստած է, որու մէջ կը թուէ 1878 թուականէն ի վեր հայ ժողովրդի կրած զրկանքները, հարստահարութիւնները եւ ամէն բռնաբարումները թուրք տեղական կառավարութեան եւ քիւրտ, չէրէզ եւ ուրիշ կիսավայրերի ցեղերու կողմէ: Այս տեղեկագիրը պատրիարքը մատոյց սուլթանին, եւ անոր պատճէնները մեծ տէրութեանց զեսպաններուն: Սուլթանը իր քաղաքականութիւնը փոխելով, իր ծննդեան տարեգարծի առիթով շատ սիրալիւր ընդունելութիւն ըրաւ պատրիարքին, մասնաւոր ունկնդրութիւն շնորհեց եւ իր բովը նստեցուց, ըսաւ թէ «շատ կը հաւնիմ ձեր ընթացքին, ամբողջ աղգը ձեզի համակրած է, ձեր գործերը խելացի մարդու գործեր են. միայն թէ ձեր աղգին մէջ քանի մը տգէտներ կան, (այս անգամ տգէտ է ըսեր, փոխանակ «սրկայ» ըսելու). բայց արդէն ճիշդ չէ ունեցեր իր տգէտները: Չեր մէկ խօսքը կը բաւէ զանոնք ուղղութեան մէջ դնելու. ես հայ աղգը շատ կը սիրեմ, մօտերս ես մեծ բարիքներ պիտի ընեմ» ձեր ժողովրդին, փոխանակ ուրիշ տեղ դիմելու համարձակ առաջարկեցէք ինչ որ կը բաղձաք եւ պիտի կատարեմ: Պատրիարքը պատասխանեց սա կարճ խօսքով «Աստուած ձեզ երկար կեանք պարգեւէր: Սուլթանը վերստին կը խնդրէ որ իր խնդիրքը ինչ որ է զրուցէ եւ սպասողական դիրք կառնէ. նոյն կարճ պատասխանը պատրիարքին կողմէ «Աստուած ձեզ երկար կեանք պարգեւէր. խորամանկ սուլթանը իր նպատակին չը կընալով հասնի՝ վերստին զրկեց պատրիարքը պատուանշանէ...»

Պատրիարքը խիստ յանդիմանագիր մը ուղղած է տիրենի առաջնորդ Մեսրոպ եպիսկոպոսին, սուլթանի շնորհակալութեան եւ հաւատարմութեան ուղերձ մը ստորագրած եւ ուրիշներուն ալ ստորագրել տուած ըլլալուն համար: Մեր գաւառական թղթակիցները կը գրեն թէ այդ յանդիմանագրէն զատ՝ պատրիարքը շրջաբերական մը զրկեր է բոլոր գաւառական առաջնորդներուն, որով խստիւ կը պատուիրէ յանուն ժողովրդին ո եւ է շնորհակալութիւն կամ վկայութիւն չը տալ տեղական կառավարութեանց մօտ, հակառակ պարագային ծանրապէս պատասխանատու պիտի նկատուին իրեն առջեւ:

ԿԱՅԻՆ.

Կ. Պօլիս, 27 յունվար 95.

Արշիպեղագոսի արեւմտեան եզերքը, Գափալայի մօտ կը գտնուի այս պահուս անգլիական նաւատորմը: Թուականէս քանի մը շաբաթ առաջ, նաւատորմին հրամանատարին որդին քանի մը հետեւորդներու հետ միատեղ ցամաք կելլէ որսորդութիւն ընելու: Քաղաքէն բաւական հեռանալով կը հասնին իսմայիլ աղէյ անուն

մեծահարուստ թուրքի մը ագարակը. հետաքրքրութենէ շարժեալ անգլիացիներն ագարակէն ներս կը մտնեն եւ կսկսին անոր ոյլ եւ այլ մասերուն մէջ շրջագայել. հետաքրքրին ակնարկներ նետելով չորս բոլորը: Մինչ այս մինչ այն, կը հանդիպին ագարակին տիրոջը, որ մեծ պատիւներով կընդունի զիրենք եւ իր հոգածութիւնը մասնաւորապէս կը նուիրէ հրամանատարի որդիին, որ վայելակալմ ու սիրուն երիտասարդ մըն էր: Ագարակապետը կառաջարկէ, որ երիտասարդին հետեւորդներն ագարակի մշակներուն հետ շրջակայ անտառները որսի ելլին եւ իրենք (ագարակապետը եւ հրամանատարի որդին) ագարակը մնան եւ զբօսնուն մինչեւ անոնց վերադարձը: Հրամանատարին որդին փախկութեան հակառակ կը սեպէ այս քաղաքավարական առաջարկը մերժել եւ կը հաւանի: Թող միւսները որսի ելլալու ըլլան, իսկ մեր ագարակապետ պէյը անգլիացիին հետ առանձին մնալուն պէս իր ցեղային վայրագ կիրքերուն անձնատուր՝ բռնութեամբ կը լլկէ զանի: Երիտասարդին յուսահատ ընդդիմութիւնն անգոր կը մնայ եւ հազիւ կը յաջողի ցաւալի դիպուածէն յետոյ ինքզինքը զրահաւոր նետել եւ հոն իր հրամանատար հօրը կը յայտնէ ամեն բան. զրահաւորին բժիշկը քննութեամբ կը հաստատէ եղելութիւնը: Հայրը կրակ կորած, տեղական իշխանութենէն կը պահանջէ դարչնի յանցաւորը, բայց կառավարութիւնը ընդհակառակը Խմայիլ պէյի փախուստը կը դիւրացնէ դէպի Սելանիկ: Ասոր վրայ նաւատորմին հրամանատարը բոլոր զրահաւորներուն թնդանօթները կը դարձնէ դէպի ծովը. զերբ եւ կը յայտարարէ թէ, եթէ յանցաւորը չը յանձնուի՝ ոմբակոծումը պիտի սկսի անմիջապէս: Կառավարութիւնը սարսափահար կը փութայ ձերբակալել տալ Խմայիլ պէյը եւ կը յանձնէ հրամանատարին: Այժմ՝ յիշեալ անձը բանտարկուած է զրահաւորին մէջ. հրամանատարը առաջարկած է Սելանիկի դատական իշխանութեան՝ գալ դատել յանցաւորը զրահաւորին մէջ, բայց միեւնոյն ատեն յարած է, թէ ինչ որ ալ ըլլայ թիւրք դատարանին վճիռը, ինքը, հրամանատարը որոշած է յանցաւորը զրահաւորին քրէականոր կայմէն կախել: Եթէ նոյն պատիժը տրուելու ըլլար այնչափ հայ երիտասարդներ, կոյսեր, կիներ լլկող թուրք զօրքերուն՝ ապահովապէս օսմ. բանակի մէկ չորրորդ մասը կախել հարկ կըլլար...

Ղաւալայի դէպքը գաղտնի կը պահուի անգլ. մամուլին մէջ. չը վերաւորելու համար անգլիական անձնատիրութիւնը եւ ազգային արժանապատուութիւնը. բայց այստեղ ոչ միայն դիւանագիտական ակումբներու, այլ նոյն իսկ հասարակ ժողովրդի խօսակցութեան գլխաւոր առարկան է:

Կորնտիւր պատրիարք տ. Մատթէոս եպիսկոպոս Իգմիրեան թագրիր մը ղրկած է դատական նախարարութեան, որուն իմաստը հետեւեալն է: Պատրիարքական աթոռը բազմած պահուս շատ մը գործեր դիպուած գտայ գրասեղանիս վրայ. այն ամեն թղթակցութիւնները, զորոնք միառմի աչքէ անցուցի, երեւան հանցին ցաւալի դժբաղդութիւններ, որոնց ներքեւ կը հեծէ հայ ազգը. ասոնց մասին ընելիք դիտողութիւններս ուրիշ ատենի վերադասելով առ այժմ կուգամ

ձեր վսեմութեան ուշադրութիւնը հրաւիրել Սասունի սոսկալի կոտորածին վրայ, որ ամեն հայու սիրտը դառնալին տխուրութեամբ լեցուցած է: Կը փախաբիւ, որ իմ կողմէս յատուկ եկեղեցական քննիչ մը ղրկեմ Սասուն որպէս զի ձեր քննիչ Յանձնաժողովի աշխատութիւնը գիւրացնէ: Եւ ըստ որում Մուշի առաջնորդը երեք տարիէ ի վեր բանտարկուած է եւ շրջակայ դաւառներուն մէջ ալ կամ առաջնորդ չը կայ կամ եղածները բանտարկուած են, հարկ անհրաժեշտ է, որ այդ քննիչ եկեղեցականը Պոլիսէն ղրկուի, ուստի այս մասին ձեր արդարադատութեանը կսպասեմ: Գատական նախարարը շատ բարկացեր է այդ թագրիրը կարդալով եւ յայտարարելէ յետոյ, թէ մինչեւ հիմա այդ ոճով թագրիր չէ գրուած եւ գրելն ալ պատշաճութեան հակառակ է՝ ետ ղրկեր է զայն Բայց Դիմիւրեան սրբազան, թագրիրը ետ բերող պաշտօնէին դառնալով սակերպ է խօսեր. Պարեւ ըրէք ձեր փաշային եւ ըսէք իրեն, որ սոյն թագրիրը իրեն ղրկողը թուրքիոյ Հայոց պատրիարքն է եւ բարեկրթութեան հակառակ է իմ ղրկած թագրիրն ինծի վերադարձնել. գիտեմ, նկատողութեան չը պիտի առնէ այս գիրը, ինչպէս որ չէ առած մինչեւ հիմա ազգին կողմէ իրեն եղած ուրիշ ամեն դիմումներ. բայց խնդիր չը կայ, այս բոլորոյ ձայնս պէտք է որ իր քով մնայ: Այսպէս խօսելով վերստին պաշտօնեային յանձնել է թագրիրը եւ դատական նախարարին վերադարձուցեր:

ԿԱՑԻՆ.

Ամսիա, 13 յունւար 95.

Կառավարիչ Պէքիր փաշայի ղրկուած նամակէն եւ ցրուած թուրքերէն յայտարարութիւններէ յետոյ եւ ոչ մի ձերբակալութիւն տեղի չունեցաւ: Պէքիր փաշան թերեւս բաղադրին համայն ժողովրդոց իմացնելու համար իր պատուութիւնը, բանտարկեց հանրաճանօթ վատանուն մի բանի վարձկան լրտեսներ, որոնք են. Հաննէ Բէշիշեան ասորին, հաճի Գրիգոր Զատիկեան, Թորոս Մէրտինեան, հաճի Յովհաննէս Ելմասեան եւ Կարապետ Գազանճեանը, իսկապէս ապահովցնելու համար սոցա կեանքը. Միւս կողմէն՝ յոյ տալով լրտեսական բանակին, քաղաքիս ամեն կողմ ցրուեցան որոնելու համար յեղափոխականները, բայց ի զուր...

Բանտի վիճակը. Բանտարկելոց վիճակը մանաւանդ այս ձմեռ օրերուն մէջ ծանր է, անպատասպար տեղերու մէջ գարշահոտութիւն, խանաութիւն եւ անմաքրութիւն առատ հիւանդութիւններ կարողադրէին, բայց այդ ամէնը ոչինչ. կը պատահին այնպիսի դէպքեր եւս որ մարդ չի կարող տոկալ, այնպիսի բարբառոտութիւն մը որ յատուկ է թրքական բանտերու. ԼԼԿԱՄ.

Պատուաւոր երիտասարդ մը քսան եւ մէկ տարեկան, ուսուցիչ մը դպրոցաց միոյն, բանտարկեցին առանց որեւէ կարեւոր պատճառի. սա կը գնեն 25-ի չափ թուրք բանտարկելոց մէջ առանց ընկերի. գիշերը թուրքերը կուզեն չլլկել զայն բռնի, բայց կրիտաւոր դիմադրութեամբ չեն կրնար իւրեանց վատ ցանկութեան հասնել, խնդիրը օտարկանաց միջոցաւ Պէքիր փաշային կը հասնի.

նա կոչելով երիտասարդը եղբուծիւնը պատմել կուտայ երիցս յետոյ կըսէ. «Հոգ չէ, վնաս չունի, նպատակն ունի չափած եւլն» եւ անլսելի կը մնան երիտասարդի բողբոջները: Բայց քահանայի մը աղղու բողբոջը կարճակուսի երաշխաւորով 8 օր բանտարկուելէ յետոյ հիւանդացի էր որ ցարդ անկողնոյ կը ծառայէ: Պատահամբ ձերբակալուած 20-ի չափ հայեր կարճակուսի, սոյն բանտին մէջ կը մնան մօտ 100 հոգի:

Յունվարի 5-ին մի քանի հայ աղաներ երթալով Պէքիւրի քով կը խնդրեն բանտարկելոց ազատուիլը: Բայց նա կը մերժէ բացարձակ եւ կիմացնէ նաեւ ծննդեան տօնէն յետոյ մատնուած 30 անձանց ձերբակալել ուղելը, իր ներողամտութեամբը մի քանի օր եւս պարտելու շնորհք ընելը եւլն. հայերը կը մեկնին առանց կրկնելու իրենց խնդիրը: Եւ ահա նոյն գիշերը յայտարարութեան մը հարկւարաւոր օրինակները ցրուեցան հայոց հայերէն լեզուաւ տեղւոյս Հնչակեան մասնաճիւղի կողմանէ որուն մէջ բացատրուած էր Հնչակեան կուսակցութեան մօտակայ եւ հեռաւոր նպատակները:

Այս յայտարարութիւնը հոյ ժողովողին մէջ նոր ոգեւորութիւն մը յարոյց:

ՈՒՐԱԳ.

Կ. Պօլս, 23 փետր. 95.

Սասունի դէպքերէն յետոյ ահա գրեթէ մօտ երկու ամիսէ ի վեր, կառավարութիւնը հայոց նկատմամբ ի գործ դրած իր շահատակութիւնները առ երեսս դադրեցուցած էր, յուզեալ հայերը այլեւս չը դրդուելու համար, եւ այս դադարման հրամանը նոյն ինքն սուլթանը տուած էր ոստիկանութեան նախարար Նազըմին: Ասկից 15 օր առաջ շատ մը հանդանակութեան թերթեր երեւան եկան ի նպաստ թշուառութեան ճիրաններուն մատնուած եւ սուլթանական կառավարութեան սուրէն ու թընդանօթներէն աղատուած սասունցիներուն: Անցեալ շաբաթ օր փետր 16-ին կառավարութիւնը մատնիշներով միջոցաւ իմանալով սոյն հանդանակութեան խնդիրը ոստիկանութեան նախարարը անմիջապէս պալատ կերթայ իր վեհապետին իւսաց տալու եղբուծիւնը, սուլթանը հրաման կուտայ Նազըմին ձերբակալելու թէ նպաստ հաւաքողները եւ թէ նպաստող անձնաւորութիւնները: Գրեթէ մի քանի օրուան մէջ 170-ի չափ անձեր ձերբակալուեցան եւ բանտը լեցուեցան: Գիշեր ցորեկ շարունակուեցան հարցաքննութիւնները, բայց բան մը դուրս չեկաւ. կառավարութիւնը կարծած էր թէ յաջողած էր ձեռք անցնել Կ. Պօլսոյ յեղափոխականները: Բայց հարցաքննութիւններ ի դերեւ հանեցին իր բոլոր յոյսերը. այնպէս որ այժմ սկսած է կամաց կամաց արձակել անմեղները: միւս կողմէն ալ նա այդ անմեղները արձակելով մի մարդասիրական ցոյց ըրած կը կարծէ, աշխատելով ցոյց տալ քաղաքակրթեալ աշխարհին թէ որչափ առատագութ է սուլթանը, թէ Սասնոյ հազարաւոր հայերի արիւնով գինովեցած անձը ինքը չէ եւ թէ շնորհիւ վէճ. սուլթանին ամեն ինչ իրենց օրինական կարգով կառաջանան ինչպէս մայրաքաղաքի, նոյնպէս գաւառներու մէջ...

Մանկեան երկրորդ օրը փողոցները անուշեղէն վաճառող պարսիկ մը յանկարծակի ձերբակալեց կառա-

վարութիւնը: Այդ պարսիկը անգիտակցաբար կը տաւածէր գրգռիչ ազդարարութիւններ, որոնց պարունակութիւնն էր հետեւեալը: «Հայեր մի վախ՛աք, քաջաւորուեցէք, մեր թշնամին խելագարուած է, եթէ ձեր մէկի վրայ յարձակի դուք քաջաբար դիմագրեցէք եւլն:» Մի երիտասարդ սոյն ազդարարութիւններէն բաղմաթիւ օրինակներ ծրար մը ընելով փողոց-փողոց թափառող արբեցող պարսիկին կուտայ, որ երբ մէկին անուշեղէն ծախէ այդ թղթի կտորներուն մէջ զնէ ու տայ: Պարսիկը առանց դիտելու այդ թղթերու պարունակութիւնը կսկսի տասը կամ քսան փարայի հէլվայով ազդարարութիւնները ցրուել ձրիաբար: Հաղիւ հինգ վեց օրինակ մնացած էր իր մօտ, երբ բոլորը կը ձերբակալէ զինք Սամաթիոյ թաղին մէջ: Պարսիկը երկու օր հարցաքննելէ վերջ ազատ արձակեցին առանց կարողանալով ձերբակալել գործին բուն հեղինակները:

Մեր պատրիարքը իր նոր տնօրինութեանց մէջ ըսկսած է ճարպիկութիւն եւ ուշիմութիւն ցոյց տալ: Սուլթանը տեսնելով որ Իզմիրեան սրբազանը Նիսիս պատրիարքի գործունէութեան մի շարունակութիւնն է, մանաւանդ պատրիարքական աթոռը բազմէն ի վեր բոլոր եւրօպական դեսպանաց հետ տեսակցութիւնները եւ փոխադարձ այցելութիւնները կը շարունակուին, այդ բանը սուլթանի փորի ցաւ եղած է. այնպէս որ անցեալները իր քարտուղարներէն Միւնիր պէյը կուղարկէ բացատրութիւն պահանջելու համար: Երբ Միւնիր պէյ սուլթանի կամբը կը գուժէ ըսելով թէ վէճ. սուլթանի բաղձանքն է, որ դուք եւրօպական դեսպանաց հետ յարաբերութիւն չունենաք եւ եթէ հայոց համար որեւէ պահանջ ունիք ուղղակի իրեն դիմեցէք եւ ձեր խնդիրը պիտի կատարուի: Պատրիարքը շատ յանդուգն կերպով կը պատասխանէ սուլթանի պատուիրակին այնպէս որ այս վեջինս կստիպուի երկրորդ օրը գալ եւ նոյնը կրկնել: Բայց նորէն յուսախաբ ետ կը դառնայ: Սուլթանը կատաղած իր անյաջողութեան վրայ իր պալատի հայ պաշտօնեաներէն շատերը պաշտօնանկ ըրաւ. յետոյ ճատեան Արթին բաշան պալատ կանչուելով իրեն կը բացատրուի պատրիարքի «անխոհեմ» ընթացքը: Արթին փաշան իսկոյն պատրիարքը իր տունը կը հրաւիրէ եւ սուլթանի կ'մը կը յայտնէ: Իզմիրեան պատրիարքը ամենայն վեհոնքութեամբ կը պատասխանէ այդ Նեղոսի կոկորդիլոսին եւ կը յանձնարարէ, որ իր խօսքերը առանց խեղաթիւրելու տանի հայոց ուխտեալ թշնամի սուլթան Համիտին:

Սօֆիաներու մէջ մի գաղանի ընկերութիւն կը կազմուի ընդդէմ սուլթանի եւ մի քանի օր առաջ գիշերուան պահուն 31-ի չափ սօֆիաներ (կրօնական ուսանողներ) ձերբակալուեցան եւ ամենախիստ հարցաքննութեան ենթարկուեցան: Թուրք ժողովրդի մի մասը ըսկըսած է արթնանալ այդ շատ ուրախալի երեւոյթէ. եւ ասով մինչեւ հիմա լուրթեան դատապարտուած թուրք ժողովուրդը ցոյց կուտայ թէ ինքն ալ անգիտակից չէ իր շուրջը կատարուած անցուդարձերուն, որոնք շնորհիւ ներկայ կառավարութեան բռնած ընթացքին, ամբողջ Թուրքիայի ժողովուրդը կորստեան վճին եղբրքն են տաւած:

Ստոյգ աղբիւրներէ եւ այս օրեր Պօլս եկած ճանապարհորդներէ կը տեղեկանանք, թէ Թուրքիոյ եւ իր շրջականերու մէջ արեւնալի կռիւներ տեղի ունեցած են

Հայերու եւ թուրքերու միջեւ մանրամասնութիւններ կը պակսին. յաջորդով մանրամասնորէն կը գրենք, եթէ ըստուգութիւն գտնէ:

Անցեալները Ատաբազարէն երկու Հայ բերին շրջ-թայակապ: Ծննդեան երկրորդ օրը մի քանի չէրքէզներու եւ Հայերու մէջ արիւնալի կռիւ մը տեղի ունեցած է: Սահակ Նալբանտեան եւ Ակոբ Պալըք-ճեան անուն երիտասարդները անձնապաշտպանութեան համար երեք չէրքէզներ կսպանեն եւ ձերբակալուելով Պոլիս կը բերուին: Ասոնց հետ Պոլիս բերուած են տասնի չափ չէրքէզներ այր եւ կին. շատ հաւանական է, որ ըսպաննուած չէրքէզներու աղգականները լինին եւ իրրեւ վրկայ պիտի ներկայանան դատարանին:

ՃԳՆԱԽՈՐ.

ԳԻՊՔԵՐԸ ԵՕՁՂԱՏՈՒՄ

(Հարունակութիւն *)

Խուզարկութեան պատրուակի տակ, ամեն կերպով ժողովրդական բարեկեցութեան խանգարմանը աշխատող Տուրսուն պէյը եւ Մատէնի գայմագամ Հանիֆի պէյը միասին երեսուն կամ քառասունի չափ ոստիկանաց խումբ մը առած՝ Պոլսուն-Գըշա գիւղի վրայ կը յարձակին, եւ ըստ սովորութեան խուզարկութիւններ կատարելէ ետք՝ ժողովրդեան եւ ոստիկանաց ներկայութեան՝ գիւղի Աւետիս քահանայի Տուրսուն պէյը կըսէ յտեալը, կայսրը չը գիտեր, այս աղբը վատ եւ ստորին մի աղբ է, կամ ասոնց եօթը տարեկանէն մինչեւ եօթանասուն տարեկանը սրէ անցնելու եւ քահանանքն քարելով պոյրելու է եւ կամ Ռուսիոյ հրէից նման երկրէն արտաքսելու է: Այս սպառնական խօսքերու առթիւ երբ գիւղի Աւետիս քահանան կսկսի պաշտպանողական խօսքեր խօսիլ, ասոր վրայ, գայմագամ Հանիֆի պէյը եւս քահանային իրաւունք կուտայ, եւ Տուրսուն պէյի ուղղելով խօսքը, նախորդ արտասանած խօսքերն բոլորովին անտեղի ըլլալը կիմացնէ: Գիւղի ժողովուրդը, Տուրսուն պէյի այս խօսքերէն վախճալով, հարկաւորներով քաղաք թափելու համար ոտքի կելլեն, բայց քահանան ժողովուրդը կը մեղմացնէ եւ խորհուրդ կուտայ իրենց, որ ամեն ընթացքով միմիայն ջարդելու եւ սպաննելու գործողութիւնը պակաս թողուցած ոստիկաններին եւ այս տեսակ անվայել լեզու գործածողներին մասին օրինաց տրամադրութիւնը պահանջեն եւ այդ իմաստով հանրագործութիւն մը պատրաստելով կառավարչին ներկայացնեն. եւ թէեւ նոյն նպատակաւ պատրաստուած հանրագործութիւն մը կառավարիչ Սապրգ պէյի ներկայացուած է, բայց փոխանակ նպատակը եւ օրինաւոր տնօրինութիւն մը ընելու, նոյն իսկ այս մասին բ. դրան չը դիմելու համար, խիստ պատուէրներ եւ կծու յանդիմանութիւններ ըրած է, որոյ վրայ քահանան ձեռնունայն եւ յուսահատ կը վերադառնայ:

Հարստահարութեան եւ կեղեքման օրինակ մը ալ Գարա-Եաղուպ գիւղին մէջ պատահած է:

Տասնապետ Իփէկի որդին Հագգը Էֆ. Գարա-Մա-

ղարայի միտիր Մագհար պէյ միասին առնելով Սէօլէ-մէզ գիւղէն Արապ օղլի Ալի եւ Հօֆմանէն Չաքըր Հասան անունով իւր բարբարոսութեամբ ամբողջ շրջակայից մէջ ծանօթ անձը նաեւ ոստիկանաց մի խումբ խուզարկելու պատրուակաւ յիշեալ գիւղը կը պաշարեն. հոն գիւղին իսլամ ժողովուրդն ալ իրենց միացած, կսկսին հայոց տները մօտելլ ուրկէ հայերը անկողիններէն մերկ կը հանեն եւ ձեռքերնին շլթայած զանազան սենեակներու մէջ կը բանտարկեն: Այս անիւրաւ բանտարկութեանց վրայ, երբ հայ կիներ իրենց ամուսնոց անմեղ լինելուն առթիւ լաց ու կոծով անոնց ետեւէն կը վազեն, նոյն պահուն ճիշտ խուզարկող պաշտօնեաները կատաղած իրենց սուրբը կը մեղկացնեն եւ հակառակ կողմով հայ կանանց մերկ մարմիններն վերաւորելու աստիճան կը ծեծեն, մաղերէն բռնած այս ու այն կողմ կը քաշեն եւ կարգ մը դեռատի հարսներու պատիւը կը բռնաբարեն: Շրջակայ գիւղերէն իրրեւ հիւր այդ գիշեր հոն գտնուող թուրք մը ներկայ աղետալի տեսարանէն խիստ ազդուելով, յաշխարհի մէջ ամեն բան կը պատահի եւ կըլլայ, բայց մերկ կանանց վրայ յարձակիլ, զանոնք ծեծել եւ պատիւնին բռնաբարել, այս ներքի չէ, այս բանին ոչ Աստուած, ոչ օրէնք եւ ոչ իսկ արդարասէր փառիշահը հաճոյ կը լինին: Ըսելով ամենուն առջեւ իւր ցաւակցութիւնը կը յայտնէ: Զարմանալի կէտն այն է, որ սոյն խուզարկութեանց արդիւնքը լինելով, ձեռքերնին շլթայուած քաղաք բերուած ինը անմեղ Գարա-Եաղուպցիներ օր մը ետք անմիջապէս անպարտ կարճակուին:

Ծանօթ դէպքին ծնունդ տուողն նախ կառավարութեան թելագործութիւնն եւ երկրորդ Մաղար-Օղլի հայ գիւղէն Սիմէօն Բէհայի գիւղին շրջակայքը երկու անծանօթ անձերէ սպաննուելու խնդիրն է:

Սիմէօն Բէհայն, երկու անծանօթ անձանց հետ գիւղ գալու ժամանակ, այդ մարդիկ Բէհայն մեռցնելէ ետք, մին Մաղար-Օղլի կողմը եւ միւսը դէպի լեռ խոյս կուտան. լեռը փախչողը կազարի, բայց միւսն, արտերը գլուխուող երկրագործներու եւ դէպքին վայրը շտապող ինձիւրիցիներու ձեռք կը բռնուի, եւ Ինձիւրի բերուելով Եահիյիէի կերօնը եղող Եասսը-Աղը գիւղը իմաց կը տրուի, որոյ վրայ միտիւրին փոխանորդն Տէրվիշ Էֆ, ոստիկան Ատիլ եւ Մագաս, հաճի Հասան քահանա եւ միտիւրի սպասաւորը կուգան. հոն գիւղի ծերերի ժողովի ոմանց ներկայութեան, յիշեալ մարդասպանն իր զէնքերով միասին, այս պաշտօնէից կը յանձնուի: Մարդասպանին ձեռքերն ուրիշ բանտարկեալ գիւղացիի մը հետ միացուցած շլթայելով, բացի ոստիկան Մագասէ որ զէնքերը թողելով ինք ուրիշ տեղ գացած էր, միւս պաշտօնէից հսկողութեան տակ Եարալմէան Հաճի քահանայի տան մէջ կը բանտարկեն: Գիշերուան ժամը 4—5-ի միջոցներ, կարգ մը զինեալ մարդիկ, յարձակելով Եարալմէանի տանը վրայ, բանտարկեալ մարդասպանը կազատեն:

(Իր շարունակութիւն)

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով:—
Londres. (Angleterre).—M. Beniard. Poste restante

*) Տես յնշակի 1894 թ. Nrs. 10 և 11.